УДК 378.091.3:808.5 https://doi.org10.31652/3041-1017-2026(7)-4

МИСТЕЦТВО «ЖИВОГО СЛОВА» ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Олександр Лавріненко

Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України м. Київ, Україна

Надійшла до редакції / Received: 13.10.2025 Схвалено до друку / Accepted: 19.12.2025

Анотація

У статті розглянуто сутність і специфічні особливості «живого слова» викладача закладу вищої освіти як вищого рівня педагогічної майстерності, мистецтва впливу на інтелект, волю й почуття студентської молоді. Доведено значимість і пріоритетність ораторського мистецтва викладача у системі його професійних компетентностей, розкрито необхідність оволодіння мовленнєвою комунікацією як майбутніх викладачів, так і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, які мають постійно вдосконалювати власне мовлення, зокрема олюднювати й опочуттєвлювати словесну дію. На основі аналізу широкого спектру досліджень українських науковців, присвячених теорії і практиці педагогічної майстерності, театральної педагогіки, сценічної мови і риторичної довершеності викладачів, здійснено обґрунтування специфічних особливостей використання «живого слова» як дієвого інструмента під час освітньої роботи викладача, а також сформульовані практичні поради щодо вдосконалення краси педагогічного мовлення викладача засобами «живого слова».Акцентовано увагу на необхідності збільшення питомої ваги курсу «Основи педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти» в умовах магістратури, зокрема в царині вдосконалення мисленнєво-мовленнєвої довершеності майбутніх викладачів, які організовують освітньо-виховний процес під час війни, долаючи труднощі світосприймання й ментальні розлади студентської молоді, серця яких «зранені» війною. Визначені сутнісні характеристики «живого слова» викладача у системі організації професійно-педагогічної взаємодії як дієвого індикатора його педагогічного іміджу і показника рівня сформованості професіоналізму.

Ключові слова: мистецтво «живого слова», викладач закладу вищої освіти, мовленнєва комунікація, естетика «живого слова», педагогічна майстерність, вербальна комунікація.

© 2023 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

UDC 378.091.3:808.5 https://doi.org10.31652/3041-1017-2026(7)-4

THE ART OF THE «LIVING WORD» OF A TEACHER OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION IN THE CONDITIONS OF WAR.

Lavrinenko Oleksandr

Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract

The article considers the essence and specific features of the 'living word' of a teacher of a higher education institution as the highest level of pedagogical skill, the art of influencing the intellect, will and feelings of student youth. The significance and priority of the teacher's oratory in the system of his/her professional competences are proved, the necessity of mastering speech communication for both future teachers and research and teaching staff of higher education institutions, who should constantly improve their own speech, in particular, humanise and empathise with verbal action, is revealed. Based on the analysis of a wide range of studies by Ukrainian scholars on the theory and practice of pedagogical skills, theatrical pedagogy, stage speech and rhetorical perfection of teachers, the article substantiates the specific features of using the 'living word' as an effective tool in the educational work of a teacher, and also formulates practical advice on improving the beauty of a teacher's pedagogical speech by means of the «living word». Attention is focused on the need to increase the proportion of the course 'Fundamentals of Pedagogical Skills of a Teacher of a Higher Education Institution' in the context of a master's degree, in particular in the field of improving the thinking and speaking skills of future teachers who organise the educational process during the war, overcoming the difficulties of world perception and mental disorders of student youth whose hearts are 'wounded' by the war. The essential characteristics of the 'living word' of a teacher in the system of organising professional and pedagogical interaction as an effective indicator of his/her pedagogical image and an indicator of the level of professionalism are determined.

Translated with DeepL.com (free version)

Keywords: art of the «living word», teacher of a higher education institution, speech communication, aesthetics of the «living word», pedagogical skills, verbal communication.

Постановка наукової проблеми. В сучасній педагогічній науці гостро постає проблема: процес викладання у вищому закладі освіти - це мистецтво чи наука? Багато дослідників цього феномену акцентують увагу власне на мистецтві, бо кожне заняття (лекційне, практичне, семінарське) є неповторним і хід цих занять, використовувані різноманітні засоби, емоційно-почуттєве забарвлення залежать від цілого ряду факторів, багато з яких важко викладачу передбачити. Діяльність викладачів ЗВО почасти порівнюють із творчістю композиторів, акторів, письменників, поетів і художників, оскільки їхній успіх ґрунтується на глибокому знанні людської душі, здатності до співпереживання, співіснування у соціумі. Разом із тим, можна справедливо стверджувати й те, що викладання - це і наука з притаманними їй об'єктивними законами, що фіксують суттєві зв'язки і відношення у системі освіти, ґрунтуючись на взаємодії процесів викладання і учіння. Ці закони виконують роль домінантних конструкцій, що забезпечують процес розвитку й саморозвитку особистості спеціаліста-професіонала.

У педагогічній дії викладача ЗВО достатньо чітко виявляється баланс науки й мистецтва. Якщо вести мову про рівень професіоналізму викладача, то міра і талант вибудувати педагогічну дію на позитивних почуттях прекрасного й піднесеного, а у деяких випадках і

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

комічного, є домінантним складником його педагогічної майстерності. Мистецтво викладання у ЗВО – це олюднена й опочуттєвлена педагогічна дія, що й до цього часу потребує категоріального наукового осмислення. Вона беззаперечно має ґрунтуватися на трьох взаємопов'язаних психологічних складниках: інтелекті, афекті й волі. Сучасному викладачу ЗВО, незалежно від предмета викладання, слід повсякчас насичувати педагогічну дію та її суб'єктів (студентів) позитивними естетичними почуттями. Одним із засобів досягнення почуттєвої насиченості є бездоганне володіння вербальними засобами комунікації – мовою і мовленням.

Беззаперечним є той факт, що викладач ЗВО з огляду на свої педагогічні функції є, певною мірою, оратором. Він має володіти мистецтвом слова, використовуючи арсенал засобів власної самопрезентації, за сприянням яких доносити до свідомості студентів свої переконання. Ці засоби – завжди індивідуальні й неповторні. «Живе слово» викладача – це професійне вміння

орієнтуватися в інтонаційному розмаїтті людської мови, здійснювати словесний вплив на інтелект, волю й почуття своїх вихованців, найбільш об'ємно і всебічно фіксувати неусвідомлювані категоріальні структури мислення.

За допомогою «живого слова» викладач ЗВО впливає на студентів і його мова, словесна дія стають дієвим інструментом впливу на ті чи інші здібності та властивості психіки вихованців. Особливо це стає очевидним у взаємодії зі студентами під час війни, коли більшість молоді відчула біль втрати рідних, стали невимушеними свідками звірств і знущань здичавілої руської армії, перебували в окупації чи були вимушено переміщені до більш безпечних територій, продовжуючи здобуття вищої освіти і маючи психологічні травми та «зранене» війною серце. Викладач безпосередньо впливає на почуття іншої людини, вражає її уяву, а звідси – будь-яка словесна дія – це своєрідне застосування тих чи інших способів впливу. Таким чином, значення «живого слова» викладача закладу вищої освіти в умовах сьогодення є чи не найголовнішим чинником у системі професійно-педагогічної взаємодії зі студентами, суттєвим показником рівня його педагогічної майстерності – системи професійних компетентностей і домінантного складника педагогічної діяльності-дії.

Аналіз останній досліджень і публікацій. Наукові проблеми розвитку мовлення викладачів закладів вищої освіти репрезентовані у працях сучасних дослідників феномену педагогічної майстерності й професіоналізму: Ю. Єлісовенка, І. Зязюна, К. Козирєвої, Н. Лазаренко, М. Лещенко, Л. Мацько, В. Миргород, А. Семенової, О. Семеног, Л. Перетяги, Л. Підлісної та інших. Варто акцентувати увагу на навчально-методичному посібнику А. Капської «Педагогіка живого слова» (1997), що й до сьогодні слугує цінним матеріалом для дослідників мистецтва словесної комунікації педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України.

Мета статті – Розкрити сутність поняття «Живе слово» сучасного викладача закладу вищої освіти в обрисах його естетичного досвіду, продемонструвати необхідність оволодіння красою і вишуканістю мовленнєвої комунікації для ефективної організації педагогічного спілкування зі студентами в умовах дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про специфічні особливості «живого слова» викладача, слід, на наше переконання звернутися до сутності цього поняття. І. Зязюн, досліджуючи специфічні особливості феномену педагогічної дії, звертає увагу на почуттєві стани людини під час естетичного сприйняття слова, поділяючи їх на стенічні (досить цінні для особистості, що сприяють її бадьорості, життєдіяльності, творчій натхненній праці) та астенічні (шкідливі для організму). Вчений зауважував: «З точки зору стенічних емоцій слід розглянути явище, яке із стародавніх часів дійшло до нас під назвою катарсису. Буквальне значення слова «катарсис» із часів Аристотеля – «очищення» (Зязюн, 1972).

Красою «живого слова», його витонченістю й неповторністю педагог ЗВО, як зокрема і професійний актор театру чи кіно, заражають студентів (глядачів) цілим комплексом позитивних почуттів. Поціновуючи красу педагогічної дії наставника-педагога, І. Зязюн у своїх філософських роздумах наводив слова видатного російського режисера й актора, який все своє життя пишався українським походженням – В. Немировича-Данченка (1858-1943 рр.): «Я постійно вживаю слово «заразливість», тому що будь-який талант – і письменницький, і акторський (додамо – і педагогічний) – полягає саме у здатності заражати інших людей своїми (поки що будемо їх так

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

називати) «переживаннями». Це і є талант, окрім «даних» - сценічних чи не сценічних» (Зязюн, 2008).

Якщо здійснити бодай побіжний аналіз рівня пересічної особистості абітурієнтів, які вступають до педагогічних вищих закладів освіти України на основі аналізу, здійсненого співробітниками відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України впродовж 2020-2025 рр., то випливають на поверхню досить негативні тенденції, притаманні усій системі української педагогічної освіти:

1. Відсутність професійного добору на вчительську професію (вступники до педагогічних ЗВО обмежуються лише виключно результатами НМНТ з профільних предметів).

2. Великим недоліком при відборі студентів на педагогічні спеціальності є фактор, коли не беруться до уваги природні голосові дані абітурієнтів. Дослідження показало, що навіть є випускники закладів загальної середньої освіти, які погано чують музику, не мають слуху, ритму тощо.

3. Нормативно-правове регулювання вступної кампанії, зокрема на педагогічні спеціальності (бакалаврат чи магістратуру) не враховує такі важливі показники, як мовні вади, володіння літературною мовою, дикція, дихання, артикуляція - це ті провідні природні чи набуті педагогічні компетентності, якими має володіти без винятку кожен учитель, кожен викладач ЗВО чи педагогічний працівник закладів передвищої, дошкільної та позашкільної системи освіти.

На практичних заняттях із педагогічної майстерності у педагогічних вищих закладах освіти, де викладається цей предмет, студенти - майбутні вчителі, опановуючи мистецтво «живого слова», починають говорити правильно, вишукано ритмічно, із голосовою поставою та витонченою інтонацією. Але, як показує гірка практика, у загальноосвітній школі, дошкільному закладі освіти, почасти у ЗВО на уроці, на лекції, семінарському занятті чи в позаурочний час годі сподіватися на мовленнєву та інтонаційну стабільність. У системі сучасної української педагогічної освіти за час опанування вчительською професією абсолютно відсутній професійний складник формування мовно-мовленнєвої компетентності майбутнього фахівця: виділення достатнього навчального часу на виправлення слуху, на координацію роботи голосового апарату, вдосконалення дикції та дихання тощо. Настав час і є нагальна потреба, з огляду на сучасні суспільні виклики, передбачити у педагогічних вищих закладах освіти достатню кількість навчального навантаження, спрямованого на індивідуальні заняття з постановки голосу, темпоритму, артикуляції, дикції й дихання, голосотворення й голосоведіння. Система професійного добору на педагогічні спеціальності (й це необхідно з великим жалем констатувати) в Україні повністю нівельована. У численних силабусах, ОПП провідних педагогічних закладів освіти України годі навіть знайти такі дисципліни як «Постановка голосу вчителя» чи спецкурс «Розвиток професійного голосу педагога», «Дикція і дихання в професійній взаємодії педагога» та інше. Для того, щоб найосновніший інструмент педагога - його голос, його дикція, артикуляція виступав дієвим чинником впливу на вихованців, необхідно створювати у педагогічних ЗВО спеціальні авдиторії для індивідуальних занять із постановки голосу, причому левову частку навчального навантаження мають виконувати фахівці із музичною, театральною, режисерською освітою. Під час зарахування абітурієнтів на педагогічні спеціальності слід ретельно аналізувати професійні захворювання голосу й, по-можливості, переорієнтовувати бажаючих займатися педагогічною діяльністю на іншу, що не потребує голосового напруження. Медичний огляд абітурієнтів педагогічних ЗВО лікарем-отоларингологом перед вступом як на бакалаврат, так і в магістратуру має стати обов'язковим (у медичній довідці повинний бути висновок про придатність абітурієнта для навчання у ЗВО мовного профілю).

Розглядаючи сутність «живого слова» викладача ЗВО, варто звернутися до філософсько-педагогічних підходів, узагальнених Н. Лазаренко в обрисах цього буттєво-духовного феномена. Дослідниця акцентує увагу власне на вимогах до особистості сучасних науково-педагогічних співробітників закладів вищої освіти, які є не лише професіоналами, а й духовними наставниками, майстрами-творцями, активними учасниками процесів державотворення. Причому, за твердженнями Н. Лазаренко «Основна їхня місія - це творча співпраця зі студентами, уміння передавати їм культурно-національні надбання й кращі досягнення світової культури, формувати в них моральну зрілість і громадянську свідомість,

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

виховувати любов до рідної країни, свого народу, поважати інші народи в умовах полікультурного середовища й загальної глобалізації та інтеграційних процесів сучасного світу» (Лазаренко, 2016). А звідси - складниками «живого слова» викладача є:

▪ велика сила духу мови, що можливо збагнути лише всім серцем;

▪ шанобливе й поважливе ставлення до рідного слова як показника вихованості, духовності, загальної культури української нації;

▪ усвідомлення й осмислення мови як феномену буття;

▪ здатність відчувати слово, його найтонші нюанси (Лазаренко, 2016).

Дослідження вербального і невербального мовлення у педагогічних практиках вищої школи, проведене Т. Качак, Л. Круль та Н. Литвин, дає змогу усвідомити той факт, що 55% інформації, що доноситься викладачем, сприймається студентами через вираз обличчя, пози і жести, а 38% - через інтонацію та модуляцію голосу. Звідси, як стверджують науковці, тільки 7% залишається на долю слів, які сприймає студент, коли викладач розмовляє (Качак, Круль, Литвин, 2023). Тобто, уявними індикаторами «живого слова» викладача є певні комунікативні мовленнєві ознаки:

• правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність) мовлення;

• чистота, доречність, достатність (поняття кількості мовлення);

• виразність та емоційність мовлення;

• унормована артикуляційна база, відчутна «українськість» у вживанні лексики, синтаксичних конструкцій, у мелодиці тощо (Качак, Круль, Литвин, 2023).

Важливим показником «живого слова» викладача є його виразність, що на думку В. Миргород, досягається шляхом добору оригінальних та незвичних способів вираження думок з метою більш ефективного впливу на аудиторію (Козій, 2005). Викладач із усього арсеналу виражальних засобів художнього та звукового мовлення має обрати такий, який найбільше приверне увагу студентів до сказаного. Сутність «живого слова» викладача ЗВО, за твердженнями В. Миргород, полягає:

- у сформованості предметної компетенції щодо фонічних засобів мовленнєвої діяльності;

- в інтонаційно-колоритній тональності слова і фрази;

- у залежності тональності від стилю мовлення;

- у специфічних особливостях структури мовлення: ритму, мелодії, темпу, інтонуванні, паузах, тембру;

- у мовних і позамовних чинниках інтонаційного малюнку мовлення;

- у комунікативно-стилістичних функціях жестів і міміки (Миргород, 2025).

Викладач для студентської молоді - взірець мовленнєвої майстерності, приклад для наслідування. Але, на переконання А. Козирєвої, переважна частина викладачів ЗВО й до цього часу недостатньо володіють літературною українською мовою, в їхньому мовленні нерідко можна почути різноманітні жаргонізми; почасти відзначається зловживання іншомовними термінами; часто-густо трапляється невиправдане («панібратське») вживання просторічних слів тощо (Козирєва, 2012).

Студенти обирають для наслідування неповторний мовленнєвий стиль викладача, справжнє «живе слово», що олюднює й опочуттєвлює дію-взаємодію, віддаючи перевагу таким якостям мовлення:

• техніка мовлення та багатство інтонування;

• демократичний стиль спілкування (керівництва), і, як наслідок - відповідну лексику, силу і гучність голосу, інтонаційну варіативність, що спрямована на взаємодію зі слухачами (Козирєва, 2012).

В сучасних реаліях серед найбільш гострих проблем, які постають перед викладачами закладів вищої освіти, є проблеми формування лекторської майстерності, що, в свою чергу, сприяє умінням володіти студентською аудиторією. Окремі дослідження професійних компетентностей викладачів доводять: 7% першого враження про особистість викладача сформує у студентів те, як він говорить; 38% - це те, про що він говорить; 55% - як він виглядає.

«Живе слово» викладача, вишуканість і естетична обрамленість мовлення сприяють безпосередньо ситуації успіху на лекційному чи практичному занятті. Це вимагає достатньо ґрунтовної професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО в умовах магістратури, зокрема здобувачі магістерського рівня мають опанувати такі прийоми створення ситуації успіху:

● використання позитивного естетичного (емоційнопочуттєвого) складника на рівні прекрасного, піднесеного, рідше - комічного;

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

● дієва словесна підтримка;

● своєрідний «прихований педагогічний інструментарій» (йдеться про опосередкований вплив – непомітну допомогу, словесну інструкцію тощо);

● словесне «авансування» або «колективна радість» (реалізація засобами мовлення потреби в емоційно-почуттєвих зв'язках з іншими суб'єктами творчої діяльності-дії). Саме у цьому аспекті виявляється вищий рівень педагогічної майстерності викладача ЗВО, включаючи в себе такі компоненти (показники рівня опанування педагогічної діяльності-дії):

- використання стимулювання студентів, що виявляється у відмові від монологічної, монотонної манери викладання навчального матеріалу;

- у певній «свобідній» (невимушеній) поведінці викладача в аудиторії чи на онлайн-занятті;

- збудження інтересу за допомогою захоплюючого початку, маловідомого цікавого факту, оригінального чи парадоксального формулювання проблеми (комунікативна атака);

- використання у мовленнєвій дії пауз або невербальних засобів комунікації (погляду, міміки, жестів);

- використання в педагогічному діалозі чи монолозі викладача системи позитивних, а можливо й негативних естетичних підкріплень;

- доцільна постановка позитивних питань-підказок і заперечних підкріплень;

- постановка проблемних запитань, що підводять студентів до узагальнення матеріалу та інше.

Естетична виразність мовленнєвої дії – це, перш за все, важливий складник педагогічної творчості викладача, що має стати основою психолого-педагогічної взаємодії зі студентами. «Живе слово», на переконання М. Лещенко, передбачає пошук шляхів підвищення позитивного енергетичного потенціалу поля пізнавальної активності, сприяє мобілізації психічних (інтелектуальних і почуттєво-емоційних) ресурсів кожного студента. Можна з упевненістю стверджувати, що психічна енергія кожної людини множиться від радісної, мажорної, творчої праці, легше долаються труднощі, сприяючи вищим почуттям душевного комфорту. «Головне завдання викладача полягає не стільки в безпомилковому вивченні і в точній передачі змісту навчального матеріалу (краще за педагога це зробить комп'ютерна програма), як у вмінні «одягнути» суху інформацію «у живий одяг слова», яскраві барви і трепетні почуття, зробити її привабливою і особливо значущою для студента» – відзначає М. Лещенко (Лещенко, 2005).

В умовах війни, постійних відключень електроенергії, неможливості організації очного формату освіти, а також домінування дистанційної форми проведення занять з використанням інтернет-технологій для викладача надзвичайно важливо усвідомити необхідність створення виразної і блискучої індивідуальності. Відтак, серед найважливіших професійних компетентностей, якими повинен володіти викладач сучасного ЗВО мають стати: мовленнєва майстерність, безпомилкова дикція, артикуляція, сила голосу й голосоведіння, гучність та орфоепічна виразність мови. Клопітка робота над удосконаленням вербальних (мовних) прийомів викладачем, який організовує дистанційне навчання, працює повсякчас перед камерою комп'ютера чи ноутбука сприятиме активізації пізнавальної діяльності вихованців (Лавріненко, 2023).

Професійне становлення майбутнього викладача ЗВО – це нагромадження досвіду вирішення навчально-професійних педагогічних задач, що визначаються специфікою етапу освітньої програми (задач цілепокладання на основі діагностики, організації знання, проектування) і тут важливо усвідомити, що курс «Основи педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти» має стати чи не найосновнішим у системі магістерської професійно-педагогічної підготовки, а вдосконалення вербальної комунікації, зокрема її основного складника – культури і техніки мови уможливлює володіння красою і витонченістю мови, вишуканою дикцією, професійним диханням, техніками підтримки мовленнєвого апарату в робочому стані.

Науковими співробітниками відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України акцентовано увагу на дієвих порадах, що сприятимуть розвитку мовленнєвої майстерності викладачів закладів вищої освіти, зокрема тих, які долають труднощі й проблеми дистанційного навчання. Серед провідних порад можна виокремити такі:

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

- запитайте, чи чують вас студенти, які сидять по той бік екрану;
- готуючись до лекції чи семінарського заняття, кілька разів запишіть пояснення навчального матеріалу на диктофон смартфону, а потім прослухайте на відстані, скоригуйте силу і польотність власного голосу (слід повсякчас пам'ятати: якщо викладач дуже тихо говорить, окремі слова вимовляє нечітко, то студентам досить важко стежити за ходом розповіді);
- під час онлайн-заняття викладач має постійно змінювати тональність свого голосу залежно від змісту матеріалу та видів навчальної діяльності, бо якщо у викладача голос надмірно гучний, студенти швидко стомлюються;
- викладачу слід пам'ятати, що швидкість мовлення на занятті не має перевищувати 40–50-ти слів за хвилину, а для цього за допомогою диктофона час від часу потрібно перевіряти себе вдома і на дистанційному онлайн-занятті вдаватися також до самоконтролю;
- під час самоаналізу чітко потрібно виділити найчастіше вживані слова-паразити, заздалегідь підготувавши своєрідний плакат-конспект із написом: «Не вживати слів: «е-е-е», «так от», «ну» та інших!» й непомітно для студентів покласти його перед собою (згодом потреба в ньому відпаде);
- готуючись до онлайн-заняття, необхідно перевірити з допомогою словника правильність уживання тих чи інших мовних форм занотувавши найбільш складні слова, узгодивши наголоси, проводячи тренування у вимові окремих слів, виразів тощо (Лавріненко, 2023).

«Живе слово» викладача, здатність до естетичної виразності мовлення й мови – це невід'ємний показник його загальної культури. Але існує ряд факторів, які спотворюють мовленнєву дію викладачів, збіднюють її, нівелюючи загальне позитивне враження про викладача. З огляду на це, цінними стають методичні рекомендації наукових співробітників Херсонської обласної універсальної бібліотеки імені Олеся Гончара, які розробили своєрідну «Пам'ятку культури мовлення викладача закладу вищої освіти». Згідно «Пам'ятки» культура мови викладача закладу вищої освіти має такі своєрідні постулати:

1. Говорити правильно, володіти культурою професійного мовлення є дуже важливим, адже:

– по-перше, викладач – зразок для студентів;

– по-друге, від рівня культури викладача залежатиме рівень його авторитетності серед студентів не лише як освіченого фахівця, але і як просто культурної людини.

2. Культура мови – наука, яка займається проблемами нормалізації мовлення, розробляє рекомендації з умілого використання мови.

3. Культура мови – це такий вибір і така організація мовних засобів, які в тій чи іншій ситуації спілкування за умови дотримання сучасних мовних норм і етики спілкування дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених комунікативних задач.

Разом із тим, на заваді «живого слова», як справедливо відзначають науковці Херсонської обласної універсальної бібліотеки, стоять певні фактори «забруднення» мовленнєвої довершеності викладача закладу вищої освіти:

а) велика кількість слів паразитів, бо ці слова доволі стереотипні: значить, ну, ось, як би, так би мовити тощо;

б) забруднення мовлення викладачів жаргонізмами;

в) примітивні слова та вирази;

г) порушення літературних норм вимови, вживання слів, побудови фраз;

д) забруднення мови іноземними словами (до слова ця тенденція досить яскраво відображена у діяльності сучасних викладачів ЗВО і керівників освітньої галузі України);

е) катастрофічне звуження об'єму словникового запасу «середньої людини»;

є) збіднення виразних засобів мови.

Викладач ЗВО за допомогою досконалої техніки мовлення, так само як і оратор, актор, читець може вкласти набагато більше змісту в те, про що він говорить. А звідси – досконале володіння словом стає одним із найважливіших показників професіоналізму педагога, хоча в його діяльності переважає публічна сторона мовлення, що містить такі види інформації: логіко-семантичну, емоційно-експресивну, естетичну. Ця інформація реалізується більшою мірою через технічну досконалість мови викладачів і на рівень технічної виразності, як правило, впливають інтонаційна змістовність та психологічна наповненість мовного звучання. «Живе слово» викладача якраз і характеризується розбірливістю, нормативністю та емоційно-експресивним забарвлення мови, що створюють комплекс виразних засобів, які впливають на художньо-естетичні якості мови.

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Сучасному викладачу ЗВО важливо усвідомити, що однією із основних функцій мови, як комунікативної системи, є емотивна, тобто функція передачі інформації про емоційний стан того, хто говорить. Під час перцепції мовного повідомлення, як відзначає Л. Підлісна, інтонаційні і тембральні параметри мови не тільки надають інформацію слухачеві про стан того, хто говорить, але й певною мірою «заражають» його відповідною емоцією (Підлісна, 2019).

Володіння мистецтвом «живого слова» ґрунтується на майстерності оповідача, що вміє жваво передати враження у прямому, безпосередньому спілкуванні зі слухачем. Викладач має досконало опанувати всі елементи майстерності оповідача, мати жагуче бажання переконати слухачів (студентів) у правильності своїх думок, із точністю й неупередженістю визначивши сутність подій, що відбуваються. «Живе слово» викладача виступає не тільки засобом виховання мовної виразності, воно привчає бачити, думати, оцінювати, захоплюватися ідеєю, темою, розуміти надзадачу розповіді тощо.

Що потрібно робити викладачеві, щоб його слову студенти повірили? Чому словесна дія сучасного викладача є недосконалою? Відповідь на ці нагальні питання дає театральна педагогіка, бо не випадково більшість теоретиків та практиків педагогічної освіти відзначають спільність педагогічного й театрального мистецтва, звертаючи увагу на те, що працівник освітньої галузі має бути актором. Провідні українські теоретики сценічної мови сповідують непорушне правило: «Справжній священнослужитель у кожну хвилину свого існування відчуває у ньому наявність алтаря, справжній актор - близькість сцени...» (Лавріненко, 2019). Звідси - викладачі ЗВО мають об'єднати в собі риси і священнослужителя, який своїм «живим словом» лікує душі, вчить любові й милосердю, і актора, який створює видовище, вражає емоційністю, естетичною виразністю, мистецтвом перевтілення.

Педагог, на переконання А. Капської, який володіє майстерністю «живого слова», свідомо сконцентровує думки й почуття у тих висловлюваннях і образах, якими він користується з метою впливу на вихованців не лише в інтелектуальному, а й у емоційному плані. Можна стверджувати, що за таких умов словесна діяльність-дія викладача є своєрідним різновидом творчої та естетичної діяльності. Перетворювальний компонент виявляється і в тому, що основою пізнавальної творчої діяльності студента є естетична оцінка побаченого, почутого, сказаного (Капська, 1997).

Ведучи мову про сутнісні характеристики педагогіки «живого слова», А. Капська пропонує такий алгоритм рангових показників умінь, якими необхідно оволодіти майбутнім викладачам:

1. Читати художні твори.
2. Переказувати, розповідати щось і про щось.
3. Виступати перед аудиторією; професійно вести монолог, діалог.
4. Опанувати вміння емоційно впливати на слухача.
5. Логічно правильно будувати і передавати авторські й власні думки.
6. Здійснювати дійовий аналіз тексту при підготовці до його озвучення.
7. Визначати надзавдання і підтекст словесної дії.
8. Довершено володіти властивостями голосу, підкоряючи їх конкретному змісту, думкам і меті мовлення.
9. Досконало володіти дикцією, орфоепічними нормами літературного мовлення.
10. Володіти інтонацією залежно від змісту і мети словесної діяльності-дії.
11. Визначати й передавати власне ставлення до висловленого.
12. Оцінювати власний рівень і рівень володіння студентами мистецтвом «живого слова».
13. Володіти різними формами спілкування у словесній діяльності-дії.
14. Володіти мімікою й жестами відповідно до змісту і мети мовленнєвої діяльності-дії.
15. Володіти нормами високого рівня культури мовлення.
16. Використовувати прийоми красномовства у мовленнєвій діяльності-дії з масовою аудиторією слухачів.
17. Прогнозувати ефективність словесної діяльності-дії в освітньо-виховному процесі.
18. Вишукано повідомляти, інформувати слухачів з метою їх зацікавити, захопити, переконати.
19. Повсякчас демонструвати зразки красномовства.

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

20. Використовувати мистецтво красномовства у різноманітних формах освіти і виховання (Капська, 1997).

Для викладача ЗВО, який щоденно використовує слово, як професійний інструмент впливу на студентів важливо усвідомити: повага до естетики «живого слова» йому необхідна так само, як і повага до особистості вихованців. Без цього неможливе вдосконалення ні мови, ні самого педагога.

Висновки. Особистість викладача сучасного закладу вищої освіти повинна бути зразком інтелігентності, глибокої національної культури, тих високих еталонів учених, які з достоїнством виховували майбутніх фахівців-професіоналів. Володіння мистецтвом «живого слова» - вияв високого рівня педагогічної майстерності викладача. «У цьому розумінні... дії майстра завжди досконалі. Можна бути професійно компетентним педагогом, тобто вільно орієнтуватися у предметній сфері, системно сприймати і діяти в педагогічній реальності, мати особистісно-гуманітарну орієнтацію (на відміну від технократичної), вміти узагальнювати і передавати свій досвід іншим колегам, бути здатним до рефлексії, володіти сучасними педагогічними технологіями, але при цьому не бути педагогом-майстром, а залишатися звичайним ремісником. Щоб бути майстром, треба володіти особистісною професійною неповторністю й унікальністю, своїм стилем діяльності, концептуальністю професійного мислення» - наголошував І.Зязюн (Зязюн, 2007).

Варто наголосити на тому, що викладач ЗВО, який досконало володіє мистецтвом «живого слова», естетикою мовленнєвої комунікації є прикладом для студентів і колег-викладачів, бо він здатний закохати в себе, захоплювати через неповторність словесної дії студентську аудиторію. «Живе слово» викладача сприяє організації продуктивного спілкування, що не зводиться до однобічної активності, активізуючи увагу і думку слухачів. «Ідеальний педагог закладу вищої освіти, - зауважував М. Козій, - це той, хто перетворює нинішню змістову основу навчального матеріалу у казковість створеного виробу, приладу, знаряддя, які будуть створені фахівцем-виробничником. Педагогічний ідеал - це будівничий, матеріалом якого є слова, що багаті змістом і виховним символом» (Козій, 2005).

Таким чином, «живе слово» викладача ЗВО має стати основою його професійної мисленнєво-мовленнєвої діяльності-дії, а оволодіння майстерністю словесної комунікації стати універсальним інструментом педагогічного спілкування.

Список використаних джерел

Зязюн І.А. (1972). Комунізм і естетичний розвиток особи. К.: «Мистецтво». 171 с.

Зязюн І.А. (2007).Особистісно-авторське відтворення вчителем досвіду педагогічної майстерності і його діагностика. Професійно-технічна освіта. № 1. С. 9-11.

Зязюн І.А. (2008). Філософія педагогічної дії: [монографія]. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького. 608 с.

Капська А.Й. (1997). Педагогіка живого слова : [Навч.-метод. посіб.]. К.: ІЗМН. 140 с.

Козирєва К.А. (2012). Формування культури мовлення у майбутніх учителів початкової школи. URL: https://www.psyh.kiev.ua. (дата звернення: 11.01.2026 р.)

Козій М. (2005). Педагогічний ідеал - стимуляційний механізм формування громадянськості та інноваційного досвіду майстерності. Педагогічна майстерність : проблеми, пошуки, перспективи : [моногр.]. К., Глухів : РВВ ГДПУ. С. 149-159.

Лавріненко О.А. (2023). Формування педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти в цифровому освітньому середовищі: практичний порадник. Київ, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.132 с.

Лавріненко О.А. (2019). Сценічна мова в обрисах педагогічної майстерності: [Навч. посіб.]. Одеса : ФОП Бондаренко М.О. 220 с.

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Лазаренко Н. (2016). Культура мовлення викладача як невід'ємна складова ключових компетентностей сучасного педагога. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/items/fcfd9172-1415-43a9-b8a3-011988d9fe81 . (дата звернення: 12.01.2026 р.).

Лещенко М.П. (2005). Теоретико-методологічні основи педагогічної майстерності викладача професійної школи в умовах сучасного соціуму / Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: Монографія. К. 246 с.

Литвин Н. Б., Качак Т. Б., Круль Л. М. (2023). Вербальне та невербальне мовлення у педагогічній практиці вищої школи. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 92(1). С. 69-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2023_92(1)__16. (дата звернення: 13.01.2026 р.).

Миргород В. О. (2025). Культура мовлення викладача як складова його педагогічної майстерності. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Випуск 104. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. DOI: https://doi.org/https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2025.104.14. (дата звернення: 14.01.2026 р.).

Підлісна Л. (2019). Від слова написаного до слова живого. URL: https://orcid. org. 0000-0002-3393-5457. (дата звернення: 15.01.2026 р.).

References

Ziaziun I.A. (1972). Communism and the aesthetic development of the individual. K.: «Mystetstvo». 171 s. [in Ukrainian].

Ziaziun I.A. Personal and authorial reproduction by a teacher of the experience of pedagogical skill and its diagnostics. Profesiino-tekhnichna osvita. 2007. № 1. S. 9-11. [in Ukrainian].

Ziaziun I.A. (2008). Philosophy of pedagogical action: [monograph]. Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho. 608 s. [in Ukrainian].

Kapska A.I. (1997). Pedagogy of the living word: [Navch.-metod. posib.]. K.: IZMN. 140 s. [in Ukrainian].

Kozyrieva K.A. (2012). Formation of speech culture in future primary school teachers URL: https://www.psyh.kiev.ua. (data zvernennia: 11.01.2026 r.) [in Ukrainian].

Kozii M. (2005). The pedagogical ideal is a stimulating mechanism for the formation of citizenship and innovative experience of mastery. Pedahohichna maisternist : problemy, poshuky, perspektyvy : [monohr.]. K., Hlukhiv : RVV HDPU. S. 149-159. [in Ukrainian].

Lavrinenko O.A. (2023). Formation of pedagogical skills of a higher education teacher in a digital educational environment: a practical guide. Kyiv, In-t pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy.132 s.

Lavrinenko O.A. (2019). Stage language in the outlines of pedagogical skill: [Teaching manual]. Odesa : FOP Bondarenko M.O. 220 s. [in Ukrainian].

Lazarenko N. (2016). The teacher's speech culture as an integral component of the key competencies of a modern teacher. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/items/fcfd9172-1415-43a9-b8a3-011988d9fe81. (data zvernennia: 12.01.2026 r.). [in Ukrainian].

Leshchenko M.P. (2005). Theoretical and methodological foundations of pedagogical skills of a vocational school teacher in modern society / Pedahohichna maisternist u zakladakh profesiinoi osvity: Monohrafiia. K. 246 s. [in Ukrainian].

Lytvyn N. B., Kachak T. B., Krul L. M. (2023). Verbal and non-verbal speech in higher education pedagogical practice. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5 : Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Vyp. 92(1). S. 69-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2023_92(1)__16. (data zvernennia: 13.01.2026 r.). [in Ukrainian].

Myrhorod V. O. (2025). The teacher's speech culture as a component of his pedagogical skills. Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Vypusk 104. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

perspektyvy. DOI: https://doi.org/https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2025.104.14. (data zvernennia: 14.01.2026 r.). [in Ukrainian].

Pidlisna L. (2019). From the written word to the living word. URL: https://orcid. org. 0000-0002-3393-5457. (data zvernennia: 15.01.2026 r.). [in Ukrainian].

Про автора

Олександр Лавріненко, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України м. Київ, Україна, e-mail: pedmeister@ukr.net

About the Author

Oleksandr Lavrinenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Theory and Practice of Pedagogical Education of the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, e-mail: pedmeister@ukr.net

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)